

Türk Halk Hikâyeleri Konusunda Yapılan Çalışmalar Hakkında Düşünceler

İsmet ÇETİN

Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya - mekân içinde 'efsane, masal, menkabe, destan, vb. mahsul-lerle beslenerek, dini, târihi, içtimai hâdiselerin potasında iç bünyesindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir.»¹

Halk hikâyeleri diye isimlendirdiğimiz anlatım türü, 14. yüzyıla kadar 'ozan' kelimesiyle isimlendirilen, yarı kutsal sayılan kişiler tarafından anlatılırken, bu yüzyıldan itibaren Türkiye Türkleri tarafından 'âşık' veya 'meddah' ismiyle anılan, ozanlar gibi yarı kutsal olarak kabul gören şahsiyetler tarafından anlatılır. Bu şahıslar, anlatıkları hikâyelerin yanında bir taraftan eski Türk inancına bağlı geleneklerden ilham alıyor, bir taraftan da islâmî düşünceden beslenerek yeni hikâyeler vücûda getiriyorlar². Bunun dışında, divan edebiyatı te'siri ile geniş halk kütlesinin malı haline gelen eserleri kitaplardan okuyorlar³ veya anlatıyorlardı.

Günümüze kadar gelen çalışmaların çoğunda 'halk hikâyesi' tabiri genellikle 'tipik' sayılan 'biyografik halk hikâyeleri' için kullanılmıştır. Fuad Köprülü, Nihat Sami Somayrıkın (Banarlı), Pertev Naîli Boratav başta olmak üzere halk hikâyeleri konusunda yapılan çalışmalarda 'hikâyede' maksat 'biyografik hikâyeler' iken, Şükrü Elçin, halk hikâyeleri içinde meddah

hikâyeleri ile realist İstanbul hikâyelerini de kabul etmiştir⁴. Vasfi Mahir Kocatürk ve M. Nihat Özön, Arap, Acem veya Hint kaynaklı olan bazı hikâyeleri halk hikâyeleri veya halk kitapları olarak kabul etmişlerdir⁵. Otto Spies ve Behçet Gönül (Necatigil) ise halk hikâyelerini masal türü içinde değerlendirmişler ve 'halk kitapları' ismiyle anmışlardır⁶. Bu kısa bilgilerden sonra halk hikâyelerinin değerlendirilmesi konusuna geçmeden terimler ve kavramlar hakkında bilgi vermek, konunun daha iyi anlaşılması için yardımcı olacaktır.

EDEBİYAT: «... sanatkâr (şâir - yazar), eleştirmen ve okuyucu üçlüsünün düşünce ve duygu platformunda aynı frekansta buluştukları veya buluşmadıkları güzel sanatların yazıya veya söze dayanan alanıdır.»⁷ Edebiyat, «malzemesi dile dayandığı için zevk aldırma, heyecan uyandırma, güzellik duygusunun devamını sağlama yanında, fikri bir muhteva da kazanır.»⁸ Edebiyat, bir medeniyet dairesi içindeki bütün kültürler tarafından yaratılır ve mensup olduğu kültür dairesinin sanat geleneğini oluşturur⁹.

EDEBİ ESER: «Sanatkâr (şâir - yazar), eleştirmen, okuyucu dairesi ve bu dairenin etrafında halka halka genişleyen okuyucu ve dinleyici dairesinin birbirleri ile güzeli, öfkeyi, çirkinini, tecrübeyi, kendinin olanı veya olmayanı paylaşmak, teselli aramak, öğ-

ronmek için beraber oldukları bazen bir tanıdık, bazen bir arkadaş, bazen bir dost, bazan bir düşman.»⁰¹. O, «malzemesi dil olan, duyguya, hayale ve estetik heyecana dayanan uyarılar yoluyla, zihinde yer edebilme gücüne sahip bulunan sözlü ve yazılı kompozisyondur.»¹¹. Bir bütün olan edebi eser, müellifin davranış tarzının ifâdesidir. Teferruat bütünüün ifâdesidir ve şahsiyet ile yakından ilgilidir. Edebi eserin değeri, onu okuyan ve üzerinde düşünen her şahsın ayrı ayrı tefsir etmesi ve şahıslar üzerinde ayrı tesirler bırakmasındadır. O, kendisini vücûda getiren müellifin şahsı ile ilgili olduğu kadar, okuyucu, münekkit, bunların içinde yaşadığı cemiyet hayatı (kültürel hayat, iktisadi hayat, târihi yapı, vb.) ile yakından ilgilidir¹².

EDEBÎ METİN : «... şekillerinin evsafı itibarı ile okuyucunun muhayyilesinde birtakım şeyleri tecessüm ettirmek, onda hissi tahrikler yapmak, bedii heyecan uyandırmak kabiliyetine malik olanlardır.»¹³

Hem edebi eser, hem de edebi metinden, onların edebi değere sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Burada 'değer' ve 'edebi değer' kavramlarına da bir târif getirmekte fayda var.

DEĞER : «Bir sosyal yapının varlık, birlik, işleyiş ve devamının sebebi olarak kabul edilen, tasvip ve teşvik gören, korunmaya çalışılan inanışlar.»¹⁴ Değer bir varlığın tesbitine dayanır ve ancak sezgiler yolu ile kavranılabilir. Bu sezgi çevremizdeki dünyaya veya kendi iç dünyamıza çevrilmesine göre; ya bir duygu (sentiment), ya da duyum yolu ile elde edilir ki, değer kavramı ortaya çıkar.

SANATKÂR : «Birliklerini, tercih ettiği edebî türün içinde en tesirli biçimde bize aktarmaya çalışan, malzemesi dile dayanan eserler veren kimsedir.»¹⁶. Sanatkârın görevi, yaşanan zamanı, dönemin hayatını aşarak kendisinden sonra gelen nesillere ulaşma-

ya çalışmaktır. O, yaşadığı dönemin cemiyet hayatına, fertlerine, kendinden sonra gelen neslin insanlarına iç huzuru ve saadeti vermekle vazifelidir.

KÜLTÜR : Kültür, «bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül etmiş öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar birlikte, o cemiyet mensuplarının ekseriyetinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden umumi bir hayat tarzı temin eder.»¹⁷. Kültür, insanların insiyatifleri dışında, doğup büyüdüğü çevreden aldığı ve o çevrenin şartlarını yaşamak mecburiyetinde kaldığı kabuller manzumesidir¹⁸. O, nesilden nesile aktardığı manevî maddî yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek seviyedeki terkibi, fert ve toplumda mensubiyet şuuru, kimlik kazanma yoludur¹⁹.

HALK : «Türkçede bazen kavim, bazen devletin tebası, bazen de millet ve ümmet mânâlarında kullanılmış olan halk kelimesi ve mefhumu dini, siyasi ve içtimai hâdiselerle işbölümünün meydana getirdiği bir takım zümrelerdir.»²⁰.

HALK EDEBİYATI : «... doğuş hususiyetleri ne olursa olsun, anonim ve kolektif karakter taşıyan mahsullerle; efsane, masal, menkabe, destan, hikâye, atalar sözü, fıkra, türkû, bilmece, mâni, ninni, ağıt, köy orta oyunu dediğimiz temsilleri; meddah, karagöz, ortaoyununu ve hatta kuklayı halk edebiyatı adı altında topluyoruz.»²⁰

HALK SANATKÂRI : Halk edebiyatı mahsullerini «yaratanlar, onun içinden gelen, onun zevkini terennüm eden ve kısmen aynı dünya ve ahiret görüşüne bağlı insanlardır.»²¹

FOLKLOR : «Milli kültür denilen pek çok unsurdan oluşan birikimin târihi gelişim içinde bir milletin çeşitli

grupları tarafından farklı ölçülerde yaşanan verilerin varyantları ve verileri inceleyen ilimdir²². Dursun Yıldırım'a göre de; «bir milletin hayatında yer alan sözlü geleneklerin bütünüdür»²³. Folklorun kadrosu, malzemesi tamamen söze dayanan atasözleri, bilmece, hikâyeler, destanlar ve türkülerle diğerleridir²⁴.

ZEVK : «Malzemesi dile dayanan ve doğrudan doğruya kulağa hitabeden sahada zevk, kelime veya harflerin birbiri arkası sıra insan kulağında meydana getirdiği ahenk duygusundan başlayarak, o ahenge bağlı duyguların aynileşmesi halidir.»²⁵

TEZHİB : Sözlük anlamı ile 'süsleme'dir. Edebi anlamda, dil ve üslupça kesin şeklini almamış halk edebiyatı/folklor mahsullerinin, bir sanatkâr tarafından yeniden, cemiyetin yaşadığı dönemin zevk, değer ve kıymet ölçüleri içinde işlenerek hizmete sunulmasıdır²⁶.

Yukarıda saydığımız kavramlar dışında tarih, sosyoloji, psikoloji, len-guistik, medeniyet tarihi, din tarihi, inanç ve inanmalar, vatan tutma, devlet yapısı gibi bir çok saha ve konu da halk hikâyelerinin değerlendirilmesi bakımından önemli unsurlardır. Bunlardan başka, motiflerin tesbit ve mukayesesi, masal, destan, efsane, vb. türleri ile mukayese metodları da gereklidir.

Önce, yukarıda sıraladığımız kavramlar ile halk hikâyesi ve problemler konusunu biraz açalım.

Halk hikâyeleri, edebiyat sahasına girecek midir? Şayet ferdi olması düşünülmez ise edebiyat sahasından çok folklorun sahasını ilgilendirmektedir. Dolayısı ile edebiyat tarihi içinde değil kültür tarihi içinde müteala edilmesi gerekir gibi bir görüşün tartışılması gerekmektedir.

Edebi metnin estetik heyecan uyandırması gerekir. Bunun için estetik bir endişeyi de taşıması gerekir.

Halk hikâyeleri, modern edebiyatın mahsulleri gibi estetik yapıyı haiz değildir. Teşekkül dönemini ve 19. yüzyıla kadar olan zaman dikkate alındığında da, klasik edebiyat eserlerindeki sanat endişesi, halk edebiyatı (halk şiiri, âşık tarzı şiir, hikâye v.s.) eserlerinde bulunmamaktadır.

Metin, muhtelif varyantların mukayesesi sonucu en sağlam olan ve edebi özelliğe sahip bulunan bir metin olarak değerlendirdiğimiz zaman, metin seçiminde takip edilecek metod/yol ne olmalıdır? Hangi metni, hangi kriterlere göre değerlendirip, incelemelerde kullanmaya esas alacağız?

Halk hikâyelerinin edebi değeri nereden kaynaklanır? Okuyucu veya dinleyici kabullerini mi dikkate almalıyız, yoksa yenileşme döneminde Avrupa'dan gelen tenkide ait kriterler mi dikkate alınmalıdır? Bu konuda her hangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Edebi eserleri vücuda getirenler, sanatkârlardır. Edebi eserler bir cemiyetin yapısını ortaya korken, kendisini vücuda getiren sanatkârı da anlatırlar. Onunla doğrudan ilgilidirler. Özellikle Avrupai edebiyatta uygulanan, eserden hareket ile sanatkâra gitme, halk edebiyatı, özellikle halk hikâyesi muşannifleri için nasıl uygulanmalıdır? Bunun yolları ne olmalıdır, bunların tesbiti için neler yapılmalıdır? Bu konularda yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Belki onların genellikle anonim özellik göstermeleri, bu konularda bir metod arayışını gerektirmemiştir.

Edebiyat, bir taraftan medeniyet daireleri, bir taraftan kültür hakkında bilgi vermeleri dolayısı ile medeniyet tarihi ile yakından ilgilidir. Yakın dönemde teşekkül eden edebi eserlerin incelenmesinde, onların teşekkülüne sebep olan veya tesir eden medeni yapı ile kültür yapısı dikkate alınmıştır. Tekke edebiyatı, klasik edebiyat ile az

da olsa âşık edebiyatı metinleri (şir-leri kasdetmekteyiz) üzerinde tahlil çalışmaları yapılmış, kültür unsurlarının indeksi yapılmıştır. Halk hikâyelerinde bu konuya da temas edilmemiştir.

Halk nedir? Halkın kabulleri, zevkleri, değerleri nelerdir? Bazen korkulan, bazan istismara açık olan ve istismar edilen bu kelime hakkında yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Genellikle sosyolojik bir hadise olarak bakılan halk, kültür araştırmalarında da zaman zaman değerlendirilmesine rağmen edebiyat sahasında genel bir değerlendirmeye gidilmemiş, sadece, batının tesiri ile 'halk bilimi', 'halk edebiyatı' gibi terimler ile yetinilme yolu seçilmiştir. Buna özellikle son yıllarda yapılan çalışmaları ilave etsek bile çok az ve yetersiz kalmaktadır. Muhan Bali'nin halk nesri konusundaki çalışması, halk edebiyat mahsullerini, de-ğil edebî eserden saymak, edebiyat kelimesinin kullanılmasını dahi yasaklar mahiyettedir. Oysa, milli kültür kaynağını temsil eden millet içindeki çoğunluğun ne basit bir zevk telakkisi, ne de kısır bir anlatım üslubu vardır.

Halk edebiyatı ile neler kasdedilmektedir? Folklor mahsulleri ve halk edebiyatı mahsulleri hangileridir? Anonim özelliklere sahip mahsuller ve ferdi mahsuller aynı kategoride mi değerlendirilmelidir? Bir taraftan sade söze dayalı kültür mahsulleri (Mâni, bilmece, şiir, hikâye vb.), bir taraftan hem söze, hem harekete dayalı kültür mahsulleri (tiyatro, meddah, karagöz, kukla, vs.), bir taraftan sözsüz olan kültür mahsulleri (halk tiyatrosunda lal oyunu), birbirinden ayrı olduğu halde halk edebiyatı içinde telakki edilmektedir.

Halk hikâyeleri, ferdi mahsullerden sayılıp, halk edebiyatı veya edebiyat içinde mi kabul görecektir, yoksa anonim sayılıp halk edebiyatı ile folklor sahasında mı kabul görecektir. Dahası, ilk dönemlerde musannifleri bi-

linmediği için anonim, son dönemlerde musannifleri bilindiği için ferdi mi sayılacaktır?

Genellikle, **sanatkâr** olan şahsiyetler aydın kesimde kabul görmüş olurlardır, klasik edebiyat sahası ile yenileşme devri Türk edebiyatı sahasında görülen sanatkâr kavramı, halk hikâyelerinin musannifleri için kullanılabilir mi? Yoksa, onların üslubundaki basit anlatım, kısa cümleler, çok olan fiillerden hareketle sanatkâr demeyip, biraz da hakir görerek 'halk sanatkârı' mı diyeceğiz?

Her dönem insanının, yaşadığı zaman ve çevreye göre edebî zevki vardır. Halk hikâyelerinin teşekkül ettiği dönemlerde, hikâyenin teşekkül ettiği toplumun/topluluğun edebî zevk telakkileri nedir? Bunları edebî zevk içinde sayacak mıyız?

Halk hikâyeleri, kültür değişmelerine rağmen, özellikle 19. yüzyıldan itibaren hayatietini sürdürmüş, günümüzde de sürdürmeye çalışmaktadır. Bunların cemiyet hayatına kazandırılması için nasıl bir çalışma yapılmalıdır? Bazı çalışmaların gerekli olup olmadığı tartışma konusu olmakla birlikte, hem kültürde kopukluğun olması, hem de nesiller arası ve neslin kendi içinde çatışmayı önlemek için **yeni üslup ile kaleme alınabilir**. Ancak, 1937 yılında başlatılan adapte çalışması da dikkatten kaçmamalıdır. Eflatun Cem Güney'in masal konusunda yaptığı çalışma yeniden canlandırılabilir.

Bunların dışında türler konusunda sıkıntılar bulunmaktadır. Özellikle destandan hikâyeye geçiş döneminde teşekkül eden, yeni bir üslupla kaleme alınan edebî mahsullerin hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği konusu hala muallaktır. Bunlar, Dedede Korkut, Koroğlu ile bunlara yakın türlerdir.

Bu bilgilerden hareketle, şöyle bir teklif getirmemiz de mümkün görün-

mektedir: Halk hikâyeciliği, milletin zevkine, kabullerine, değer ölçülerine göre gelişen edebi eser olma özelliğine sahiptir. Bu tür, müstakil bir edebiyat mahsulü gibi değil de, Türk hikâye gelenegi içinde incelenmelidir. Zira, gerek manzum hikâyeler (mesneviler, zafernâmeler vb.) mensur olanlar ile birçok bakımdan benzerlik göstermektedirler. Bunun için Türk hikâye gelenegi içinde, diğer türlerle mukayeseli olarak incelenmelidir. Adeta 'sınıf' edebiyatı olma görünümünden kurtarılıp, millet içindeki zevk tabakalaşmasının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

- 1 Şükrü ELÇİN, Halk Edebiyatına Giriş (2. Baskı), Ankara 1986, s. 444.
- 2 Umay GÜNAY, Aşık Tarzı Şiir Gelenegi ve Rüya Motifi, Ankara 1986, s. 9 - 22.
- 3 ELÇİN, a.g.e., s. 447.
- 4 a.g.e., s. 444 - 565.
- 5 V. Mahir KOCATÜRK, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970, s. 140 - 142, 216 - 221, 426 - 432.
- M. Nihat ÖZÖN, Türkçede Roman (2. Baskı), İstanbul 1985, s. 72 - 107.
- 6 Otto SPIES (Türkçeye Çeviren: Behçet Gönül) Türk Halk Kitapları, —Mukayeseli Masal Bilgisine Bir İlave—, İstanbul 1941.
- 7 Umay GÜNAY, Türk Edebiyatı, Mayıs 1985.
- 8 S. Kemal TURAL, Zamanın Elinden Tutmak, İstanbul 1983, s. 60 - 61.
- 9 T.S. ELİOT, (Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu), Edebiyat Üzerine Düşünceler, Ankara 1983, s. 7.

- 10 GÜNAY, a.g.m.
- 11 TURAL, a.g.e., s. 25.
- 12 Mehmet KAPLAN, Hikâye Tahlilleri, İstanbul 1979, s. 6 - 11.
- 13 G. LANSOŖ (Türkçeye Çeviren: Yusuf Şerif), Edebiyat Tarihi, İstanbul 1937, s. 9.
- 14 TURAL, Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, Ankara 1988, s. 15.
- 15 Hilmi Ziya ÜLKEN, Bilgi ve Değer, Ankara (?), s. 211.
- 16 TURAL, Zamanın Elinden Tutmak, s. 25.
- 17 Mümtaz TURHAN, Kültür Değişmeleri —Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik—, İstanbul 1987, s. 48.
- 18 Ziya GÖKPALP, Türkçülüğün Esasları (Hazırlayan: Mehmet Kaplan), İstanbul 1976, s. 25.
- 19 TURAL, Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, s. 52.
- 20 ELÇİN, a.g.e., s. 1.
- 21 a.e., s. 3.
- 22 GÜNAY, Folklor Nedir?, TFA 1987. Ankara 1987, s. 23 - 30.
- 23 Dursun YILDIRIM, Türkiye'de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara 1983, s. 115 - 128.
- 24 a.y., Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler, Milli Folklor, C: I, S: 3 (Eylül 1989), s. 16 - 17.
- 25 Prof. Dr. Sadık Kemal TURAL'ın ders notlarından.
- 26 Ziya Gökalp, Halk Klasikleri I - Nasreddin Hoca'nın Latifeleri, (Yayıma Hazırlayan: Selahattin Yazıcıoğlu), Diyarbakır 1972, s. 15 - 16.